

SRBIJA U USLOVIMA GLOBALNE KRIZE NEOLIBERALNOG OBLIKA KAPITALISTIČKE REGULACIJE

UREDнице:

Jelena Pešić, Vera Backović i Anđelka Mirkov

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet | 2018

1838

S

rbija u uslovima globalne
krize neoliberalnog oblika
kapitalističke regulacije

Urednice:

Jelena Pešić, Vera Backović i Anđelka Mirkov

*Srbija u uslovima globalne krize
neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije*
Urednice: Jelena Pešić, Vera Backović i Anđelka Mirkov
Prvo izdanje, Beograd 2018.

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja
Čika Ljubina 18–20,
Beograd 11000, Srbija
www.f.bg.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Danijel Sinani
v. d. dekana Filozofskog fakulteta

Recenzenti

Prof. dr Mirjana Bobić
Prof. dr Slobodan Miladinović
Prof. dr Dalibor Petrović

Lektura i korektura

Svetlana Stojković

Priprema

Dosije studio, Beograd

Štampa

JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž

200

ISBN

978-86-6427-100-4

Ovu publikaciju podržao je projekat PERFORM (Performing and Responsive Social Sciences) Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) koji sprovode Helvetas Swiss Intercooperation i Univerzitet u Friburgu. Stavovi izneti u ovom zborniku su stavovi autora i ne odražavaju mišljenje i stavove Švajcarske agencije za razvoj i saradnju niti organizacije Helvetas Swiss Intercooperation i Univerziteta u Friburgu.

SADRŽAJ

- 7 | Umesto uvoda

GLOBALNA KRIZA NEOLIBERALNOG PORETKA NA PRIMERU SRBIJE: UZROCI, POSLEDICE I ALTERNATIVE

- 13 | *Ljubiša Mitrović*
Položaj Srbije u kontekstu globalne krize i traganja za alternativom
- 29 | *Jelena Pešić*
Karakteristike strukturalne i vrednosno-ideološke divergencije populacije i elita u kontekstu globalnog uspona i krize neoliberalizma: slučaj Srbije
- 53 | *Nataša Jovanović*
Srbija na tromeđi *ozlojeđenosti, straha i neodlučnosti*: primena teorijskog modela Cvetana Todorova na slučaj Srbije

IZAZOVI NEOLIBERALIZACIJE JAVNE UPRAVE I KULTURNE POLITIKE U SRBIJI

- 75 | *Srđan Korać*
Korporativno-menadžersko pomodarstvo i urušavanje društvene uloge javne uprave u Srbiji
- 95 | *Nemanja Zvijer*
Kratak osvrt na neoliberalnu agendu u kulturi (primer jedne lokalne sredine u Srbiji)

GRAĐANSKI AKTIVIZAM KAO ODGOVOR NA KRIZU NEOLIBERALNOG KAPITALIZMA U SRBIJI

- 111 | *Ana Birešev*
Protest protiv diktature iz perspektive društvenih pokreta na evropskoj periferiji
- 127 | *Jelisaveta Petrović*
Protestna politika u digitalno doba – slučaj *Protesta protiv diktature*

- 147 | *Dragan Stanojević, Jelisaveta Petrović*
Socijalne biografije mladih aktivista političkih partija u Srbiji

UTICAJ GLOBALNIH NEOLIBERALNIH PROCESA
NA URBANI RAZVOJ U SRBIJI

- 171 | *Anđelka Mirkov*
Neoliberalizam i društvene nejednakosti:
refleksije na nivou urbanih susedstava
- 183 | *Željka Manić*
Materijalni položaj stanovnika osam gradova u Srbiji
- 205 | *Vera Backović*
Percepcija postsocijalističkog razvoja Beograda u odnosu
na druge gradove i regione u Srbiji
- 223 | *Marija Vasilić*
Razvoj gradova u Srbiji pod uticajem sinergije „partokratske“
države i neoliberalnog kapitalizma

NEKI METODOLOŠKI IZAZOVI BUDUĆIH ISTRAŽIVANJA

- 243 | *Božidar Filipović*
O privatizaciji i privatnom vlasništvu – kvalitativni
i kvantitativni pristup problemu vrednosne orijentacije

KARAKTERISTIKE STRUKTURALNE I VREDNOSNO-IDEOLOŠKE DIVERGENCIJE POPULACIJE I ELITA U KONTEKSTU GLOBALNOG USPONA I KRIZE NEOLIBERALIZMA: SLUČAJ SRBIJE*

Jelena Pešić**

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Apstrakt: Globalni uspon neoliberalnog oblika regulacije kapitalističkog poretka, globalnih tržišta i supranacionalnih političko-bezbednosnih institucija označili su (privremeni?) kraj interesne utemeljenosti političkih elita u nacionalnim kontekstima, gde parlamentarne elite ubrzano gube moć, koja prelazi u ruke predstavnika izvršne vlasti (Lane, 2014: 111). Pored toga, sa širenjem multinacionalnih kompanija, ekonomske elite ubrzano počinju da se konstituišu na dualnim osnovama: s jedne strane, u njihov sastav ulaze predstavnici lokalnog krupnog kapitala, dok im se, s druge strane, u sve značajnijoj meri pridružuju predstavnici multinacionalnog (stranog) kapitala. Oslanjajući se na staru Polanjijevu tezu da neoliberalizam ima za posledicu nametanja tržišnih merila i vrednosti ne samo ekonomskoj nego i političkoj i društvenoj organizaciji, Dejvid Lejn tvrdi da se hegemon lokalne (političke i ekonomske) elite u sve značajnijoj meri oblikuju i reprodukuju shodno interesima i vrednostima globalnog kapitalističkog sistema, odnosno da u sve manjoj meri predstavljaju interese i dele strukturno-ideološke karakteristike lokalnih populacija. Navedeni proces Lejn naziva divergencijom (*de-coupling*) elita i populacije, nastojeći da ukaže na neke od njegovih karakteristika na primeru Velike Britanije (2014). Na temelju podataka koji su dobijeni putem kvantitativnih empirijskih istraživanja populacije, te predstavnika ekonomske i političke elite u Srbiji (2012–2015), kao i podataka dobijenih u ranijim istraživanjima elita i populacije (1989, 2003), nastojaćemo da testiramo ovu hipotezu poredeći odnos između sledećih elemenata u tri vremenske tačke: 1. strukturalne karakteristike: a) materijalni položaj elita i populacije, b) stepen obrazovanja, i

* Rad je deo projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“ (evid. br. 179035), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** pesicj@gmail.com

c) klasno – slojno poreklo; i 2. vrednosno-ideološke karakteristike: stepen pristanja uz vrednosti ekonomskog i političkog liberalizma.

Ključne reči: neoliberalizam, divergencija, elite, populacija

Globalni plan: neoliberalizam i elite

Uspon i dominacija neoliberalnih politika regulacije ekonomske, a potom i društvenopolitičke sfere, zajedno sa širenjem procesa globalizacije, nametnuli su potrebu da se u okviru sociološke teorije elita ponovo razmotre neki od temeljnih koncepata (pre svega, pluralističke teorije elita), a posebno oni kojima se određuje odnos elita i mogućnost uspostavljanja i održavanja demokratske vladavine (videti u: Best & Higley, 2010). Ovo pitanje je od naročitog značaja ukoliko se uzme u obzir uloga elita kao aktera u procesima globalizacije: naime, nema sumnje da su procesi globalizacije doprineli razvoju novih oblika vladavine koji nadilaze okvire nacionalnih država. Brojna istraživanja su ukazala da u procesima definisanja globalnih politika ključnu ulogu, u stvari, imaju akteri koji uopšte nisu vezani za nacionalne države (Sassen, 2006), kao što su multinacionalne korporacije, međunarodne političke, ekonomske i vojne organizacije, odnosno grupacije koje upravljaju različitim transnacionalnim institucijama, organizacijama i mehanizmima odlučivanja (Madsen & Christensen, 2016)¹. Uporedo sa tim, u centru socioloških i politikoloških debata našlo se, posebno nakon finansijske krize 2008. godine, još jedno (ne tako novo) pitanje koje se odnosi na komplementarnost kapitalizma i demokratije, nadovezujući se na debate koje su početkom sedamdesetih godina XX veka vođene povodom legitimacijske krize kapitalističke države (opširnije videti u: Merkel, 2014). Ključno pitanje koje ishodi iz ovih savremenih debata jeste kakav je efekat nejednake (globalne i nacionalne) distribucije resursa između različitih elita, s jedne strane, odnosno, između elita i masa, s druge strane, na mogućnosti održavanja demokratskog poretka, ali i na celokupnu organizaciju društva (Madsen & Christensen, 2016)?

Imajući ovo u vidu, britanski sociolog Dejvid Lejn (David Lane, 2017: 222) smatra da dominantna paradigma u okviru savremene teorije elita ima dve slabe tačke: prva se ogleda u tome što se elite retko sagledavaju

1 Zavisno od teorijskog pristupa, ključni akteri koji usmeravaju globalne i nacionalne političke i ekonomske procese nazivaju se mrežama (Castells, 2000), epistemičkim zajednicama (Haas, 1992), međunarodnim zagovaračkim mrežama (Keck & Sikkink, 1998), transnacionalnom kapitalističkom klasom (Sklair, 2001), transnacionalnom elitom moći (Kauppi & Madsen, 2013) ili globalizovanom elitom (Lenger, Schneickert & Schumacher, 2010).

u kontekstu širih društvenih i ekonomskih struktura, odnosno u njihovoj delimičnoj ili potpunoj zavisnosti od interesnih grupa koje poseduju strateške sektore i resurse u društvu. Druga slaba tačka se ogleda u tome što je u fokusu akademske sociologije još uvek analiza elita u nacionalnim kontekstima, dok se prenebregava sve dublja međupovezanost nacionalnih i globalizovanih elita, koja nastaje kao posledica sve snažnije poroznosti nacionalnih granica za interese aktera koji deluju na globalnom planu. On ukazuje da nacionalni legitimacijski okvir sve manje postaje relevantan za konstituisanje i održavanje elita, za čije delovanje postaju u sve većoj meri relevantni regionalni i globalni konteksti. Drugim rečima, umesto države, kao institucije putem koje se (demokratski) poredak legitimise, ključnu ulogu u procesu odlučivanja dobija tržište, dok se konstituisanje i reprodukcija nacionalnih elita odvijaju na dualnim osnovama: političkim predstavnicima lokalnog krupnog kapitala pridružuju se zastupnici interesa multinacionalnog (stranog) kapitala. Posledica ovih globalnih procesa, smatra Lejn (2017), jeste „razdruživanje“ (*de-coupling*) političkih i ekonomskih elita od matičnih populacija i njihovo interesno utemeljenje u globalizovanim kontekstima kojima upravljaju krupni multinacionalni kapital i supranacionalne političke institucije.

Cilj ovog rada je da se, na temelju analize dostupnih empirijskih podataka o strukturnim i vrednosnim karakteristikama, utvrdi da li do divergencije između elite i populacije, koju Lejn analizira na primeru Velike Britanije, dolazi i u Srbiji, tokom procesa restauracije kapitalizma na neoliberalnim osnovama i njegove globalne krize.

Elite, kapitalizam i demokratija

Uspon neoliberalnih politika i procesa globalizacije krajem XX i početkom XXI veka je, bez sumnje, doprineo deteritorijalizaciji nacionalnih kapitala (Lane, 2017: 224). Lejn svakako nije usamljen kada tvrdi da su političke elite koje su „ukotvljene“ u nacionalnim kontekstima u značajnom stepenu ograničene sve snažnijom internacionalizacijom političkih procesa. Drugim rečima, ne samo da uspon globalnih tržišta nameće ograničenja demokratskim političkim porecima već predstavlja plodno tlo za uspon onih elita koje su povezane sa međunarodnim interesima. Step „internationalizacije“ nacionalnih elita, pri tome, varira zavisno od stepena zahvaćenosti pojedine zemlje ili regiona procesima globalizacije.

Ova situacija uslovljava ambivalentnu poziciju političkih elita: s jedne strane, uspon do pozicija vlasti određen je političkom utakmicom, gde je neophodno zadobiti podršku biračkog tela i legitimitet potvrditi na izbo-

rima; s druge strane, kada jednom dođu do pozicija vlasti, njihova moć je u značajnoj meri određena odnosima koje imaju sa međunarodnim političkim i ekonomskim partnerima (jasno je, pri tome, da autonomija „nacionalnih“ političkih elita u donošenju ključnih odluka varira u zavisnosti od stepena razvijenosti zemlje i njenog značaja u međunarodnim političkim, ekonomskim i bezbednosnim institucijama). Drugim rečima, globalizacija je u značajnoj meri suzila mogućnosti nacionalnih političkih elita da delaju u skladu sa javnim interesom (onakvim kakvim ga prepoznaje i definiše biračko telo), otežavajući legitimisanje neoliberalnih politika putem demokratskih procedura.

Međutim, vratimo li se teorijama elite, one, od svog nastanka, upravo ukazuju na postojanje tenzije između demokratskog političkog uređenja i vladavine elita. Higley i Best (Higley & Best, 2010), te Danijel Gaksi (Daniel Gaxie, 2017) podsećaju da su sociolozi i politički mislioci s početka XX veka – Pareto (Pareto), Mihels (Michels), Moska (Mosca), Veber (Weber) – ukazivali na postojanje nekomplementarnosti između političkih elita i mogućnosti zasnivanja demokratskog poretka. Krićka studija Milisa (Mills, 1964) o elitama u američkom društvu nakon Drugog svetskog rata, potom slične studije Domhova (u kojima se kontinuirano analizira sastav američke elite od šezdesetih godina prošlog veka do danas; videti: Domhoff, 1967, 1983, 2017) i Mincove (Mintz, 1975), pa sve do savremenih uvida (Bartels, 2008), upravo ukazuju na to da su demokratski poreci obeleženi postojanjem sprege između vladajućih političkih elita i drugih interesnih grupa (ekonomskih i vojnih elita, pre svih), odnosno oligarhijskom organizacijom grupe koja kontroliše ključne procese i resurse u društvu.

Kada je reć o odnosu elita i mogućnosti zasnivanja demokratskog poretka, u okviru političke teorije su se, prema Gilensu i Pejdzju (Gilens & Page, 2014), kristalisala četiri stanovišta:

1. Teorija dominacije ekonomskih elita (*economic elite domination*), u okviru koje se naglašava da odlučujući uticaj na političke elite i njihove odluke ima krupni kapital (tipičan primer je Bartelsova studija *Unequal Democracy* iz 2008. godine, u kojoj se pokazuje kako je demokratski sistem u Americi izrazito pristrastan prema onima koji imaju najviše prihode);
2. Teorija većinske izborne demokratije (*majoritarian electoral democracy*), koja obuhvata i savremene verzije teorije racionalnog izbora, nudi argument prema kojem političke partije, u potrazi za glasovima, nastoje da formulišu politike i programe koji odgovaraju interesima i stavovima „prosećnih“ biraća (*median voter theorem*). Saobraćavanje programa i politika elita očekivanjima glasać-

- kog tela se, na taj način, javlja kao mehanizam u kojem izborna pobjeda, odnosno poraz, predstavljaju osnov za racionalno delanje;
3. Teorije većinskog pluralizma (*majoritarian pluralism*) dugo su vremena predstavljale *mainstream* pristup u oceni prirode poretka u okviru „zapadnih demokratija“. Osnovni argument jeste da je moć u savremenim demokratskim društvima disperzovana, odnosno da nijedna grupa, koliko god bila dobro organizovana, ne može da ima odlučujući/hegemon uticaj na donosiocima političkih odluka. Moderne demokratije predstavljaju poliarhijske strukture, to jest pluralističke sisteme (Dahl, 1989), u kojima su zastupljeni heterogeni interesi. Decentralizacija moći u demokratskim režimima omogućava da različite društvene grupe (čak i one koje deluju neformalno i vaninstitucionalno) budu integrisane u političke procese (Etzioni-Halevy, 1990);
 4. Četvrta tradicija je pristup pristrasnog pluralizma (*biased pluralism*) koji ukazuje da organizovane grupe koje zastupaju interese krupnog kapitala i korporacija imaju odlučujući uticaj na politiku. U ovu grupu spadaju i neomarksističke teorije koje ukazuju da buržoaska klasa koristi državu kao mehanizam uspostavljanja i održavanja svoje dominacije (na primer, Ralph Miliband), ali i teoretičari koji ukazuju na „zarobljavanje države“ od strane onih struktura (predstavnik krupnog kapitala) prema kojima je inicijalno usmerena državna intervencija (prema: Page & Gilens, 2014; Holcombe, 2015).

Pluralističke/demokratske teorije elita ukazuju na to da iako elite imaju ključnu ulogu u oblikovanju državnih politika, one ne predstavljaju jedinstvenu grupaciju, već konglomerat nezavisnih, autonomnih aktera (sa razvijenim profesionalnim integritetom). Elita se sastoji od nezavisnih frakcija, a uslov za demokratski poredak je da pozicije moći ne budu rezervisane ni za jednu frakciju. Ključni mehanizam je političko takmičenje, koje je jedino efikasno onda kada se odvija kroz slobodne izbore. Prema Šumpeter–Sartori modelu (Schumpeter–Sartori), elite zapravo predstavljaju čuvar demokratije, pa se ovo stanovište drugačije naziva i demokratskim elitizmom (Best & Higley, 2010; Borchert, 2010). Na drugoj strani, teorije koje ukazuju da demokratski poreci nužno vode koncentraciji moći u rukama elita, ukazuju da su elite i demokratija međusobno nespojivi pojmovi.

Analiza odnosa elita i demokratije dobija na značaju u situaciji globalne krize neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije koja je svoj neposredan povod imala u svetskoj finansijskoj krizi 2008. godine. Ne samo da je kriza kapitalizma ukazala na izvesne kontradiktornosti između kapitalizma i demokratije nego je, po oceni pojedinih autora, uprkos izvesnom

stepenu kongruentnosti, otkrila njihovu suštinsku nekompatibilnost (koja proističe iz tenzije između vlasničkih prava i principa demokratskog odlučivanja – vidi kod: Merkel, 2014). Uspon neoliberalnih politika i procesa globalizacije doveo je do neravnoteže između kapitala i države, dakako, u korist prvog: umesto nekadašnje državne regulacije važnih sfera društvenog života, tržište se profilisalo kao ključni regulator, vodeći sve snažnijem procesu deregulacije. Merkel (2014) ukazuje da su rastuća „denacionalizacija“ kapitala i procesa donošenja političkih odluka praćeni značajnim porastom društvenih nejednakosti, potkopavajući fundamentalne principe demokratske vladavine: 1. da ključne odluke u državi mogu donositi samo oni koji su dobili legitimitet na izborima; i 2. princip „političke jednakosti“ koji je narušen asimetričnom raspodelom ekonomskih i društvenih resursa među društvenim klasama. Drugim rečima, oni koji poseduju ekonomske resurse imaju mogućnost da ih konvertuju u društvene i političke resurse i time utiču na donošenje ključnih odluka u državi. Političke elite tada postaju agenti u službi onih koji poseduju ekonomske resurse. Ogođena dominacija krupnog kapitala nad političkim procesima postala je belodana tokom svetske ekonomske krize, kada su čak i liberalne države, poput SAD, posegle za spasavanjem velikih finansijskih magnata, vršeći redistribuciju dobara ka krupnom kapitalu putem (jednokratne?) socijalizacije rizika.

Elite u postsocijalističkom kontekstu: slučaj Srbije

Formiranje elita u postsocijalističkim društvima neophodno je sagledati s obzirom na specifični kontekst koji je obeležen sistemskim promenama koje su uslovele promenu načina društvenog strukturisanja, te mehanizama i uslova reprodukovanja dominantnih društvenih grupa (Lazić & Pešić, 2017). Naime, vladajuća grupacija u socijalizmu – nomenklatura – reprodukovala se prema principu naimenovanja, pri čemu je njen legitimacijski okvir počivao na kombinaciji ideološko-vrednosne hegemonije koja je ishodila iz temeljnih principa socijalističke doktrine, te korišćenja ili pretnje represivnim državnim aparatima. Nemogućnost nasleđivanja (transgeneracijskog prenosa) političkih i ekonomskih položaja pripadnika nomenklature, te regrutacija elita iz svih društvenih grupa (uključujući i one najnižeg socijalnog porekla – videti u: Lazić, 1987), uslovia je relativno nizak stepen društvenih nejednakosti, naročito kada je reč o prihodima (naravno, ovde je neophodno napomenuti da ovo ne znači da pripadnici elite nisu uživali nematerijalne privilegije ili materijalne privilegije koje nisu bile izražene u prihodima – videti u: Vujović, 1995). Drugim rečima, prema pojedinim strukturnim i vrednosno-ideološkim karakteristikama, elite su, makar kada je reč o jugoslovenskom socijalističkom društvu, bile

relativno bliske drugim društvenim grupama, posebno srednjoj stručnjačkoj, koja je, kako podaci svedoče, tokom poslednje decenije socijalističkog poretka, postala glavna baza za regrutaciju pripadnika ove grupacije (Lazić, 1994; 2011; Pešić, 2016; Lazić & Pešić, 2017).

Slom socijalizma, odnosno otpočinjanje procesa postsocijalističke transformacije, označili su promenu načina reprodukcije celokupnog društvenog života, a time i osnove na temelju koje se vršila regrutacija i reprodukcija dominantne, elitne grupacije (naravno, jasno je da delovanje ovih novih obrazaca društvene reprodukcije nije moglo biti trenutno, odnosno da je bilo neophodno vreme da se oni stabilizuju). U osnovi, proces postsocijalističke transformacije se ogledao u uspostavljanju strukturnih, institucionalnih i akterskih pretpostavki za formiranje društva političkog pluralizma i tržišne ekonomije. U većini postsocijalističkih društava procese društvenog preobražaja je usmeravala ili nova politička elita koja se formirala nakon sloma socijalizma ili reformisana stara elita (Lazić & Pešić, 2017). Institucionalnim reformama su stvoreni aranžmani koji su u suštini bili slični onima u konsolidovanim liberalnim demokratijama, posebno kada je reč o političkom podsistemu (videti u: Tomšič, 2017), iako je celokupan proces institucionalnih reformi trajao čitavu deceniju, završivši se prijemom nekadašnjih socijalističkih zemalja u Evropsku uniju.

Postsocijalistička transformacija zemalja bivše Jugoslavije, a posebno Srbije, imala je specifičan tok, u okviru kojeg možemo razlikovati faze tokom kojih je tranzicija ka kapitalizmu prvo bila usporena da bi, nakon decenije „zakašnjenja“, dobila na ubrzanju, doduše u nešto drugačijim okolnostima u odnosu na zemlje Centralne Evrope (u domaćoj sociološkoj literaturi se gotovo odomaćila Lazićeva /2011/ podela na faze „blokiranje“ i „deblokiranje“ transformacije).

Proces postsocijalističke transformacije je inicirala i sprovela nekadašnja socijalistička nomenklatura, organizovana u okvirima nove Socijalističke partije Srbije. Institucionalna reforma je najbrže tekla u političkom sistemu, gde je, uvođenjem višepartijskog sistema, takmičenje između partija u izbornoj utakmici, makar nominalno, postalo osnovni mehanizam dolaska na vlast. Ipak, usled činjenice da je nekadašnja nomenklatura, zadržavši značajan deo organizacionih i ekonomskih resursa, te represivnih i ideoloških aparata, uspevala da se održi na vlasti čitavu deceniju nakon sloma socijalizma, jasno je da je politički sistem u Srbiji značajno odudarao od liberalnih zapadnih demokratija, kao „poželjnog“ modela. Reforme ekonomskog podsistema bile su znatno sporije (videti opširnije u: Uvalić, 2010 i Lazić & Pešić, 2012). Iako je privatno vlasništvo dobilo svoje legitimacijsko utemeljenje u zakonima o privatizaciji (koji su doneti na saveznom i republičkom nivou već na samom početku postsocijalističke transformacije – videti u: Zec & Živković, 1997), podržavljenjem društvene imovine,

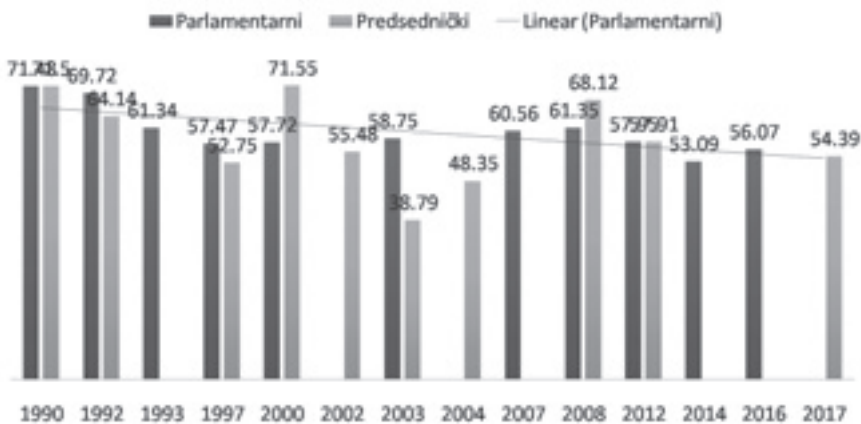
revizijama zakona i poništavanjima izvršenih privatizacija vladajuća elita je uspevala da iskoristi svoje organizacione resurse i konvertuje ih u privatno vlasništvo (Lazić, 2000). Novoj ekonomskoj eliti se, pored nekadašnjih direktora državnih preduzeća i srednjih i nižih ešalona socijalističke nomenklature, pridružuju novi preduzetnici koji su kapital stekli baveći se legalnim, polulegalnim ili ilegalnim tržišnim aktivnostima (koje je politička elita, u uslovima međunarodnih ekonomskih sankcija, u najmanju ruku tolerisala, a izvesno i podsticala, formirajući sistem klijentelističkih odnosa – videti opširnije u: Antičić, 1993; Pešić & Cvejić, 2016).

Iako je postojao kontinuitet u sastavu pripadnika i ekonomske i političke elite u odnosu na nekadašnju nomenklaturu, obrasci dolaska na položaje i mehanizmi reprodukcija vladajuće grupacije su se izmenili, ukazujući na širu promenu sistema celokupne društvene reprodukcije – na kapitalističkim osnovama. Usmeravajući date procese (i usporavajući korenite promene na neoliberalnim osnovama), vladajuća elita je uspevala da se legitimise kao zaštitnik nižih društvenih slojeva (naravno, njena legitimacijska osnova nije bila primarno socijalna, već je počivala prvenstveno na nacionalističkim obrascima – opširnije o tome, videti u: Pešić, 2016) i zadrži vladajuću poziciju. Sistem u kojem je politička elita imala direktnu ili indirektnu kontrolu nad ekonomskim resursima, odnosno u kojem je tržišna regulacija ekonomije bila poduprta državnom intervencijom, širokim diskrecionim ovlašćenjima vladajućih struktura i dominacijom državnog nad privatnim vlasništvom, značajno je odudarao od tržišno-liberalnog (anglo-američkog) i tržišno-koordinisanog (nemačkog) modela kapitalizma (Pešić, 2017: 37). Specifičnu prirodu ovakvog sistema Lazić naziva državocentričnim kapitalizmom (Lazić & Pešić, 2012), gde se kapitalizam pojavljuje kao „ekonomska kristalizacija države“ (Mann, 1993: 322).

Smena vladajuće političke elite 2000. godine otvorila je put konsolidaciji kapitalističkih odnosa na neoliberalnim osnovama. Bez sumnje, ključnu ulogu u smeni vlasti imala je nova preduzetnička elita, koja je, u uslovima ekonomske i političke nesigurnosti, nastojala da očuva akumulirano privatno vlasništvo od samovolje vladajuće političke grupacije i osigura reprodukciju vlastite pozicije pružajući finansijsku podršku opozicionim partijama. Smenom vladajuće grupacije prvi put dolazi do radikalne promene u sastavu elite (Lazić & Pešić, 2017), gde se nova politička elita sada pojavljuje kao nosilac radikalnih sistemskih reformi na neoliberalnim osnovama (pre svega kada je reč o procesima privatizacije, ali i liberalizacije trgovine, povlačenja države iz sfere socijalnih davanja, komercijalizacije javnog sektora, te izmenama radnog zakonodavstva i sl.).

Za razliku od prethodnog perioda, u kojem je politički pluralizam nominalno postojao, ali suštinski nije dolazilo do smene grupacije na vlasti, nakon 2000. godine uspostavlja se sistem u kojem se vode oštre borbe između političkih partija oko pozicija vlasti i kontrole nad javnim resursima, uz

površno i nestabilno ideološko profilisanje (koje je, u slučaju pojedinih partija, bilo samo formalno) i formiranje „neprincipijelnih“ koalicija (u situaciji nerazvijene ideološke i identitetske diferencijacije glasačkog tela koja je otežavala partijama da uspostave stabilnu bazu glasača). Kljentalistički sistem odnosa između političke i ekonomske elite, uspostavljen za vreme Miloševićeve vladavine, nije razmontiran, ali se njegova priroda donekle promenila: za razliku od prethodnog sistema, koji se reprodukovao gotovo na patri-monijalnim osnovama (gde je odlučujuću ulogu imala uska klika okupljena oko Slobodana Miloševića i njegove porodice), kljentalističke strukture su sada dobijale oblik političkog kapitalizma (videti kod: Holcombe, 2012): da bi pobedile u izbornoj utakmici, političkim elitama je bila neophodna finansijska podrška ekonomskih elita, koje su, zauzvrat, očekivale i dobijale čitav niz pogodnosti na temelju kojih su održavale svoju privilegovanu poziciju na tržištu – od uticaja na zakonska rešenja, preko dobijanja poverljivih informacija do korišćenja javnih resursa (kroz poslove sa državom) (Antonić, 2009; Stanojević, Babović & Gundogan, 2009). Drugim rečima, sistemske reforme u pravcu uspostavljanja neoliberalnog oblika kapitalizma praćene su jačanjem uticaja krupnog kapitala na usmeravanje ključnih ekonomskih procesa u zemlji. Istovremeno, slično kao i u ostalim postsocijalističkim zemljama, opada politička participacija stanovništva (Hafner Fink 2012), posebno kada je reč o izlaznosti na izbore², ali i u pogledu spremnosti na druge vidove kolektivne akcije (Poleti, Lazić & Vukelić, 2016).

Grafikon 1. Izlaznost na parlamentarne i predsedničke izbore u Srbiji

Izvor: pororačun autorke na temelju podataka Republičke izborne komisije i USAID-a

2 Podaci o izlaznosti na izbore dostupni su na: <http://www.rik.parlament.gov.rs/#>

Smjena vlasti je označila zaokret političkih elita ka neoliberalnim reformama, uz istovremeno otvaranje zemlje na političkom i ekonomskom planu. Proces reformi, kojim je izvršena konsolidacija kapitalističkog poretka, usmeravan je mahom spolja, od strane međunarodnih političkih i ekonomskih institucija, a u sklopu pregovora Srbije o pristupanju Evropskoj uniji. Cilj ovih pregovora je kreiranje institucionalnog okruženja koje bi bilo komplementarno onom u zemljama EU. Političke elite koje sprovode reforme Ivan Krastev (2004), analizirajući širi kontekst Zapadnog Balkana, naziva „predatorskom elitom“ koja koristi svoje političke resurse i konvertuje ih, putem procesa privatizacije i uz pomoć stečenog socijalnog kapitala, u ekonomski kapital. Njihovo je delovanje, smatra Antonić (2009), usmeravano od strane lokalnih predstavnika međunarodnih organizacija i institucija (kao frakcije globalne političke klase), čija je uloga da modeliraju reforme u skladu sa političkim zahtevima koji dolaze iz Brisela i Vašingtona.

Ekonomska elita, koju čine nekoliko frakcija, takođe se oblikuje i reprodukuje kao deo transnacionalne kapitalističke klase: pored malobrojne kategorije direktora javnih preduzeća (koji na date pozicije dolaze mahom na temelju partijske pripadnosti), elitu čine domaći krupni preduzetnici (neretko poslovno povezani sa međunarodnim kapitalom), te zastupnici lokalnih podružnica međunarodnih kompanija (videti u: Antonić, 2009). Interesna usmerenost dve poslednje grupacije ka obezbeđivanju što povoljnijih uslova na tržištu za sopstvene kompanije oblikuje klijentelistički karakter odnosa koje uspostavljaju sa predstavnicima političke elite.

Svetska ekonomska kriza ogolila je veze između političkih elita i krupnog kapitala: ne samo da je državna intervencija bila upravljena ka saniranju posledica krize po (lojalne) kompanije već je, u nastojanju da privuče strane direktne investicije (takmičući se sa poluperiferijskim zemljama na sličnom nivou ekonomskog razvoja), putem subvencija, država direktno pomagala krupni kapital. Ovome treba dodati i donošenje niza zakonskih rešenja (kakav je, na primer, Zakon o radu iz 2014. godine), upravljenih ka fleksibilizaciji tržišta radne snage i kreiranju uslova za olakšano poslovanje (krupnog) kapitala. Na drugoj strani, državni intervencionizam u ekonomiji išao je ruku podruku sa snažnijom koncentracijom političke moći u rukama političke elite i personalizacijom političkog života kroz porast značaja političkih vođa (pri tome, ne radi se o specifičnosti Srbije, s obzirom na to da je sličan fenomen karakterističan i za druge postsocijalističke zemlje, ali i za pojedine konsolidovane demokratije – videti u: Tomšič, 2017). Istovremeno dolazi do povremenih kršenja demokratskih procedu-

ra od strane političkih elita, praćenih odsustvom ili mlakim reakcijama od strane institucija Evropske unije i drugih međunarodnih organizacija (u publicistici se, pri tome, za ovu vrstu političkih režima u balkanskom kontekstu odomaćio izraz stabilokratija, usled činjenice da međunarodne institucije tolerišu kršenje demokratskih sloboda zarad očuvanja bezbednosti u regionu – vidi: BiEPAG, 2017).

Hipotetički i metodološki okvir analize

Osnovni cilj ovog rada je da se testira hipoteza da političke i ekonomske elite, prema svojim strukturalnim i vrednosno-ideološkim karakteristikama, divergiraju u odnosu na populaciju tokom perioda uspona, a potom i krize neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije. Konsolidacija kapitalističkih odnosa, koja na zamajcu dobija u periodu koji je usledio nakon 2000. godine, donela je ne samo porast društvenih nejednakosti (o čemu svedoče podaci Svetske banke i EUROSTAT-a) nego i dekontekstualizaciju nacionalnih elita iz lokalnih okvira, odnosno njihovo reprodukovanje s obzirom na novi referentni okvir – globalni kapitalistički poredak.

Koristeći empirijske podatke za opštu populaciju Srbije i poduzorke ekonomskih i političkih elita, dobijene putem tri istraživačka projekta – *Društvena struktura i kvalitet života*, iz 1989. godine, *South East European Social Survey Project*, iz 2003. godine i *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri*, iz 2012–2015. godine – nastojali smo da utvrdimo da li dolazi do divergencije između populacije i elita kada je reč o sledećim obeležjima:

- a. strukturalna divergencija, merena promenama u materijalnom položaju³, klasnom poreklu⁴ i stepenu obrazovanja⁵; i
- b. vrednosno-ideološka divergencija, merena promenama u stepenu pristajanja uz vrednosne orijentacije političkog i ekonomskog liberalizma⁶.

3 Merenom pomoću konstruisanog indeksa materijalnog položaja. Opširnije videti u: Lazić & Cvejić, 2004.

4 Za potrebe ovog rada konstruisan je indeks pokretljivosti tako što je za svaki od uzoraka stavljen u odnos udeo ispitanika koji ima najviše klasno poreklo (oca koji je pripadnik ekonomske ili političke elite ili potiče iz srednje klase) i najniže klasno poreklo (oca poljoprivrednika).

5 Merenom na osnovu udela visokoobrazovanih u svakom od uzoraka.

6 Date vrednosne orijentacije, koje su ključne odrednice legitimacije kapitalističkog društvenog poretka, merili smo na temelju pristajanja uz sledeće empirijske iskaze:

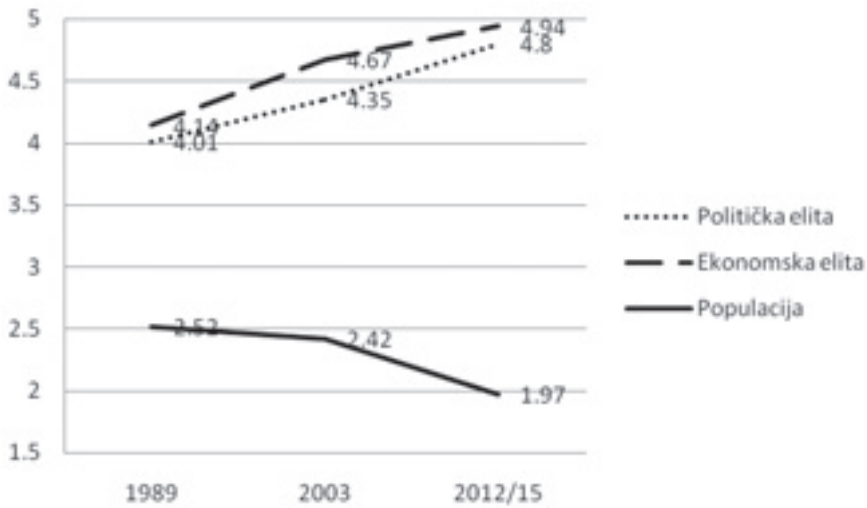
Na temelju osnovne hipoteze nije teško izvesti posebne:

1. S obzirom na to da je dolazak na elitne položaje u socijalizmu podrazumevao naimenovanje kadrova koji su, po pravilu, iako ne i nužno, morali da poseduju izvestan stepen stručnosti, ali i da budu članovi partije, odnosno, s obzirom na to da se elitni položaji nisu mogli intrageneracijski prenositi, prva posebna pretpostavka podrazumeva da će najniži stepen strukturalne divergencije između populacije i elita biti zabeležen 1989. godine, te da će rasti kako bude odmicala konsolidacija kapitalističkih odnosa (da bi svoj vrhunac dostigla tokom poslednjeg ispitivanog perioda koji se podudara sa periodom svetske ekonomske krize).
2. Druga posebna hipoteza se odnosi na vrednosno-ideološku divergenciju: sledeći postavke teorije vrednosno-normativne disonance (opširnije videti u: Lazić, 2011; Lazić & Pešić, 2013; Pešić, 2017), zaključujemo da se vrednosti menjaju saobrazno sa promenama dominantnog tipa društvenih odnosa. Tokom socijalističkog perioda, dominantni tip odnosa podrazumevao je raširenost vrednosnih obrazaca koji su predstavljali legitimacijsku potporu datog sistema (kolektivističkih, egalitarističkih, redistributivnih itd.). S druge strane, kapitalistički poredak se legitimše na drugačijim osnovama (individualizam, interesni pluralizam i sl.). Stoga nije teško pretpostaviti da će promena vrednosnih obrazaca (prihvatanje ekonomskog i političkog liberalizma) biti izraženija kod onih društvenih grupacija čija reprodukcija zavisi upravo od uspešne legitimacije i održavanja kapitalističkih društvenih odnosa.

Strukturalna divergencija?

Strukturalnu divergenciju smo merili putem tri indikatora: promena u materijalnom položaju tokom socijalističkog perioda, perioda konsolidacije kapitalizma i krize neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije, potom, promena u klasnom poretku ispitanika i promena u prosečno postignutom stepenu obrazovanja.

-
- a. politički liberalizam: *Interesi kolektiva moraju biti važniji od pojedinačnih interesa; Potpuna sloboda govora danas vodi u dezorganizaciju društva; Sudstvo u krajnjoj liniji treba da služi interesima vlasti; Višepartijski sistem garantuje izražavanje interesa svih društvenih grupa;* b. ekonomski liberalizam: *Društveni napredak će uvek počivati na privatnom vlasništvu; Vlada ne bi trebalo da kontroliše, reguliše ili da se na bilo koji način meša u rad privatnih firmi; Što vlada manje interveniše u ekonomiji, to bolje za Srbiju.* Svi iskazi su dati u obliku petočlane Likertove skale.

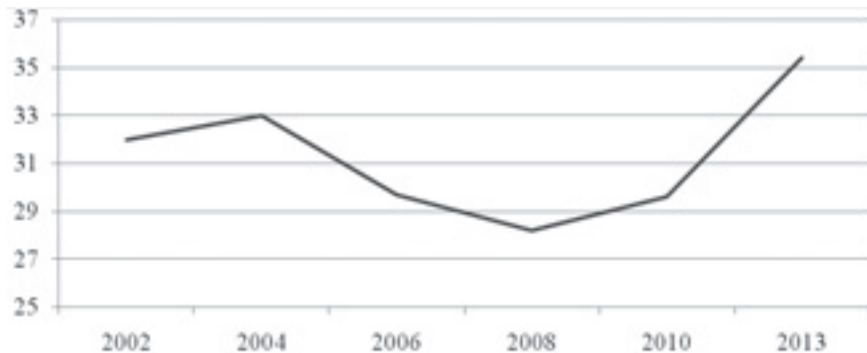

Grafikon 2. Promene u materijalnom položaju, politička elita, ekonomska elita i populacija, 1989, 2003, 2012–2015.

Izvor: proračun autorke na temelju rezultata dobijenih putem tri analizirana istraživačka projekta

Kada je reč o materijalnom položaju (merenom uz pomoć kompozitnog mernog instrumenta koji je sveden na petočlanu skalu, od najnižeg do najvišeg materijalnog položaja), rezultati nesumnjivo svedoče u korist naše hipoteze. Naime, ne samo da je tokom socijalističkog perioda razlika u prosečnom materijalnom položaju elita i populacije bila najniža već rezultati ukazuju i na to da dolazi do porasta materijalnih nejednakosti (kontinuiranog pada prosečnog materijalnog položaja populacija, odnosno kontinuiranog porasta koji beleže obe elitne grupacije) tokom perioda konsolidacije kapitalističkih odnosa. Istovremeno, ova divergencija poprima dramatične obrise u poslednjoj vremenskoj tački istraživanja (period od 2012. do 2015. godine), kada se beleži snažan pad u materijalnom položaju populacije (Grafikon 2). Na drugoj strani, osim neznatnog divergiranja u 2003. godini (kada je materijalni položaj političke elite bio nešto niži nego kod ekonomske, što može da bude posledica radikalne promene u sastavu političke elite), nalazi ukazuju da se kod dve frakcije vladajuće grupacije mogu pratiti iste tendencije kada je reč o materijalnom položaju, a koje ukazuju na promenu načina njihove reprodukcije u odnosu na socijalistički period, ali i na postepenu konsolidaciju u novu vladajuću klasu. Da se ne radi o usamljenom nalazu svedoče i podaci Svetske banke o promenama u GINI koeficijentima, koji ukazuju na

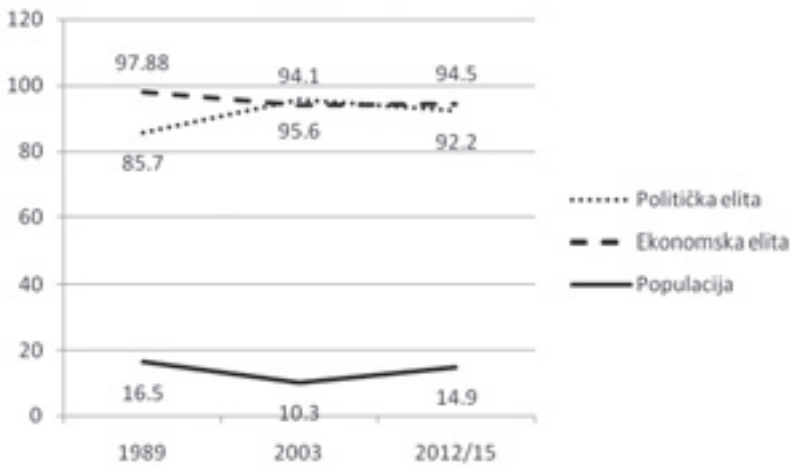
porast nivoa nejednakosti u prihodima u Srbiji nakon svetske ekonomske krize iz 2008. godine (Grafikon 3). Drugim rečima, čini se da je svetska ekonomska kriza, praćena snažnim državnim intervencionizmom u ekonomiji i merama štednje, i na lokalnom nivou dovela do masovne redistribucije materijalnih sredstava.

Grafikon 3. GINI koeficijent, Srbija, 2002–2013.

Izvor: proračun autorke na temelju podataka Svetske banke

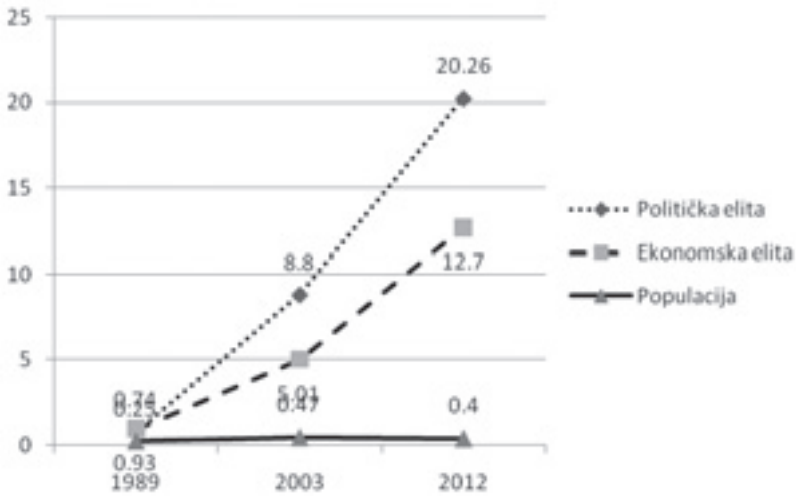
S druge strane, svoju potvrdu hipoteza o divergenciji ne dobija kada je reč o stepenu obrazovanja, odnosno udelu visokoobrazovanih. Naime, usled niskog stepena materijalnih nejednakosti i dostupnosti visokog obrazovanja svim društvenim grupama tokom socijalizma, očekivali smo da će upravo u ovoj vremenskoj tački razlika između elita i populacije biti najniža, odnosno da će ona rasti sa konsolidacijom kapitalizma i delimičnom komercijalizacijom visokog obrazovanja, praćenom porastom materijalnih nejednakosti. Rezultati ukazuju da je razlika u udelu visokoobrazovanih u dva ispitivana segmenta visoka i konstantna tokom ispitivanog perioda (iako je ona zaista bila najniža 1989. godine, posebno kada je reč o odnosu političke elite i populacije). Nalazi ukazuju na još dve interesantne promene kada je reč o elitama: tokom socijalizma pripadnost ekonomskoj eliti je (pored partijske pripadnosti) najčešće podrazumevala i posedovanje ekspertize (gotovo 98% pripadnika ove grupacije je imalo visoko obrazovanje 1989. godine); s druge strane, iako je za reprodukovanje ekonomske elite tokom kapitalističkog perioda obrazovanje važno, ono ipak gubi na značaju. Kod pripadnika političke elite, s druge strane, beležimo sasvim drugačiju tenedenciju, a i jedna i druga ukazuju na konsolidovanje vladajuće klase, kada je reč o ovom strukturnom aspektu.

Grafikon 4. Udeo visokoobrazovanih: populacija, politička elita, ekonomska elita, 1989, 2003. i 2012–2015.

Izvor: proračun autorke na temelju rezultata dobijenih putem tri analizirana istraživačka projekta

Konačno, kada je reč o trećoj strukturalnoj dimenziji – klasnom poreklu pripadnika elita i populacije (koje je mereno stavljanjem u odnos uдела ispitanika sa elitnim i stručnjačkim poreklom i uдела onih sa najnižim klasnim poreklom) – hipoteza o strukturalnoj divergenciji dobija nedvosmislenu potvrdu. Naime, dok klasno poreklo populacije ostaje stabilno tokom posmatranog perioda (uz pad uдела onih čije je poreklo poljoprivredno), klasno poreklo pripadnika ekonomske i, naročito, političke elite postaje tokom perioda konsolidacije kapitalizma sve više. Drugim rečima, dok je transgeneracijsko nasleđivanje položaja u socijalističkom sistemu bilo sporadično (svega jedna trećina pripadnika ove dve grupacije imala je 1989. godine očeve koji su poticali iz elitnih ili stručnjačkih grupacija i otprilike isto toliko ispitanika imalo je očeve poljoprivrednike), udeo potomaka pripadnika više i srednje klase među elitama raste tokom perioda konsolidacije (i krize) kapitalizma, uz osetan pad uдела potomaka poljoprivrednika (posebno među pripadnicima političke elite). Drugim rečima, mehanizmi regrutacije pripadnika elite su se promenili, kao i osnova njihove reprodukcije, što je uticalo na izrazito divergiranje od ostatka populacije, kada je reč o socijalnom poreklu (pri tome, za razliku od prethodnih obeležja, na kojima je uočena konvergencija dve elitne grupacije, ovde beležimo njihovo međusobno divergiranje, ponajpre zahvaljujući rapidnom rastu socijalnog porekla pripadnika političke elite nakon 2003. godine – videti Grafikon 5).

Grafikon 5. Indeks klasnog porekla: populacija, politička i ekonomska elita, 1989, 2003. i 2012–2015.

Izvor: proračun autorke na temelju rezultata dobijenih putem tri analizirana istraživačka projekta

Vrednosno-ideološka divergencija?

Pored strukturnih karakteristika elita i populacije, nastojali smo da utvrdimo da li postoje izražene razlike u vrednosno-ideološkim obeležjima, kako bismo potvrdili osnovnu hipotezu o sve snažnijoj utemeljenosti elita van nacionalnog konteksta tokom perioda konsolidacije kapitalizma. Kao što je već rečeno, analizom su obuhvaćene dve vrednosne orijentacije – politički i ekonomski liberalizam – kao ključne za legitimaciju novog tipa poretka.

Rezultati analize, međutim, ne nude osnovu za donošenje jednoznačnih zaključaka, ni kada je reč o opštim tendencijama promena vrednosnih orijentacija, niti u pogledu eventualne divergencije/konvergencije stavova ispitivanih grupacija. Pojedine dimenzije političkog liberalizma (sloboda govora, nezavisnost sudstva, višepartijski sistem) bile su dominantno prihvaćene već tokom socijalističkog perioda, iako je stepen prihvatanja bio snažniji kod obe frakcije nomenklature u odnosu na populaciju. Četvrta dimenzija ove vrednosne orijentacije, koja nije bila dominantno prihvaćena 1989. godine – individualistička – bila je ipak nešto rasprostranjenija među populacijom nego među elitnim frakcijama. Situacija se, makar

kada je o poslednjoj dimenziji reč, menja 2003. godine, kada ona postaje većinski prihvaćena u sve tri grupacije (i to najsnažnije među pripadnicima tadašnje reformske političke elite), da bi tokom perioda krize stepen prihvatanja ponovo pao (ispod teorijskog proseka i ispod nivoa zabeleženog 1989. godine). Jedina dimenzija na kojoj se beleži konstantan porast podrške (u sve tri grupacije) jeste ona koja se odnosi na slobodu sudstva, dok ostale beleže pad (nakon 2003. godine), iako nedovoljan da bi išao ispod teorijskog proseka (osim u već navedenom slučaju individualizma). Drugim rečima, čini se da je politički liberalizam predstavljao najsnažniju legitimacijsku potporu kapitalističkom poretku 2003. godine, da bi nakon perioda krize podrška polako počela da opada, iako ne dovoljno jako da bi ugrozila legitimacijsku potporu sistema. Osim u slučaju dimenzije individualizma, stepen podrške političkom liberalizmu je u krajnjoj tački analize slabiji među populacijom nego među pripadnicima elite, iako ove razlike nisu dovoljno izražene da bismo potvrdili hipotezu o divergenciji (videti Tabelu 1).

Tabela 1. Promene u stepenu pristajanja uz iskaze koji mere politički liberalizam; populacija, politička elita, ekonomska elita, 1989, 2003, 2012–2015.

Prosečni rezultati na iskazima	Interesi kolektiva moraju biti važniji od pojedinačnih interesa			Potpuna sloboda govora danas vodi u dezorganizaciju društva			Sudstvo u krajnjoj liniji treba da služi interesima vlasti			Višepartijski sistem garantuje izražavanje interesa svih društvenih grupa		
	1989.	2003.	2015.	1989.	2003.	2015.	1989.	2003.	2015.	1989.	2003.	2015.
Ekonomska elita	1,94	4,4	1,2	3,82	3,83	3,83	3,6	-	4,48	4,34	-	3,26
Politička elita	2,14	3,18	1,72	4,01	4,05	3,73	3,91	-	4,33	4,11*	-	3,91*
Populacija	2,24	2,32	2,21	3,11	3,27	3,06	2,9	3,32	3,45	3,62	3,62	3,25

* Viši prosečni skorovi označavaju liberalnu orijentaciju. Teorijski prosek je 3.

Situacija je još složenija kada je reč o ekonomskom liberalizmu: na dve od tri dimenzije, politička elita i populacija su već 1989. godine na vrednosno-ideološkom planu pokazale svoju podršku sistemskim pro-

menama u pravcu uspostavljanja kapitalizma, dok je ekonomska frakcija nomenklature svoju podršku tržišnoj privredi nedvosmisleno iskazala na sve tri dimenzije. Iako tendencije nisu nužno iste na sve tri dimenzije, zajednička karakteristika jeste to da 2003. godine sve grupacije većinski prihvataju iskaze kojima se legitimiše tržišna privreda. Ova podrška ekonomskom liberalizmu, nakon perioda krize neoliberalne kapitalističke regulacije, na nekim dimenzijama opada (na primer, kada je reč o privatnom vlasništvu i uopštenom državnom intervencionizmu), posebno kada je reč o pripadnicima političke elite (videti Tabelu 2). Ipak, opisane tendencije niti su jednoznačne na svim iskazima i za sve analizirane grupe tokom posmatranog vremenskog perioda, niti možemo na temelju njihove analize potvrditi početnu hipotezu o divergenciji elita i populacije. Ono što je važno naglasiti jeste to da je najsnažnija ideološka podrška kapitalističkom poretku (kada je reč o dvema frakcijama vladajuće klase) zabeležena tokom socijalističkog perioda, relativno je visoka tokom perioda konsolidacije kapitalizma (2003), da bi u periodu krize (2012–2015) beležila opadanje (na pojedinim dimenzijama ispod nivoa koji je zabeležen kod opšte populacije). Interesantno je da je ovaj vrednosno-ideološki otklon elita od neoliberalnog oblika kapitalizma ujedno praćen poboljšanjem njihove strukturne pozicije.

Tabela 2. Promene u stepenu pristajanja uz iskaze koji mere ekonomski liberalizam; populacija, politička elita, ekonomska elita, 1989, 2003, 2012–2015.

Prosečni skorovi	Društveni napredak uvek će počivati na privatnom vlasništvu			Što vlada manje interveniše u ekonomiji, to bolje za Srbiju			Vlada ne bi trebalo da pokušava da kontroliše, reguliše ili da se na bilo koji način meša u rad privatnih firmi			
	Godina	1989.	2003.	2015.	1989.	2003.	2015.	1989.	2003.	2015.
Ekonomska elita		3,46	3,8	3,39	3,75	3,21	3,1	4,11	3,34	3,47
Politička elita		2,69	3,74	3,12	3,61	3,74	2,8	4,01	3,38	3,41
Populacija		3,44	3,19	2,96	2,78	3	3,16	3,66	3,07	3,11
Viši prosečni skorovi označavaju liberalnu orijentaciju. Teorijski prosek je 3.										

Zaključak

Kao što smo videli, rezultati analize ne nude jednoznačnu potvrdu niti omogućuju nedvosmisleno odbacivanje teze o divergenciji elitnih grupacija i populacije, kao posledice sve jasnije interesne (i kadrovske) povezanosti nacionalne elite (kako političke, tako i ekonomske) i globalizovanih međunarodnih elita. Naime, na strukturnom planu, restauracija kapitalističkih odnosa na neoliberalnim osnovama nedvosmisleno je dovela do izrazitog povećanja društvenih nejednakosti i nejednake distribucije društvenog bogatstva, na šta ukazuje nalaz o rastućem jazu između elitnih grupacija i populacije tokom ispitivanih 26 godina. Istovremeno, dolazi do konvergencije dveju elitnih grupacija (čija se reprodukcija sada temelji na različitim osnovama, za razliku od socijalističkog perioda), svedočeći o njihovoj konsolidaciji u jedinstvenu kapitalističku klasu. I kada je reč o socijalnom poretku elitnih grupacija i populacije, dobijeni nalazi svedoče u prilog tezi o divergenciji: iako u svim kategorijama (usled promena u strukturi privrede) dolazi do opadanja udela potomaka poljoprivrednika, istovremeno se samo kod elitnih grupacija (a posebno političke elite) beleži naglašeni rast udela potomaka stručnjačkih, preduzetničkih i elitnih grupacija. Drugim rečima, dolazi do naglašenog zatvaranja viših društvenih slojeva za prodor onih čije je socijalno poreklo niže, odnosno do samoreprodukovanja elitnih grupacija. Kada je o trećoj strukturalnoj komponenti reč – udelu visokoobrazovanih – teza o divergenciji nije u potpunosti potvrđena: relativno visok jaz između elita i populacije zabeležen tokom socijalizma ostaje konstantan tokom ispitivanog perioda, a u poslednjoj fazi beležimo i izvesno konvergiranje (verovatno usled nešto nižeg udela visokoobrazovanih među pripadnicima vladajuće Srpske napredne stranke koji se nalaze na pozicijama vlasti, s jedne strane, ali i usled porasta udela visokoobrazovanih među opštom populacijom usled dostupnosti privatnog visokog obrazovanja i suženih mogućnosti za mlade na tržištu rada, s druge strane). Međutim, dobijeni rezultat ne dozvoljava nam ni da odbacimo hipotezu, već, naprotiv, ukazuje na opstajanje potpornih mehanizama kojima se reprodukuje strukturna divergencija.

Ipak, iako strukturne razlike između elitnih grupacija i populacije rastu (ili ostaju konstantno visoke), isti nalaz ne važi kada je reč o vrednosno-ideološkim karakteristikama. Naime, među elitnim grupacijama relativno visoka podrška kapitalističkom tipu poretka je zabeležena već tokom socijalizma (odnosno u njegovoj terminalnoj fazi), što ne iznenađuje ako imamo na umu globalni uspon neoliberalne paradigme i dominaciju kapitalističkog poretka koji je pokazivao izrazite hegemonne pretenzije (Harvi, 2012), s jedne strane, i interesne usmerenosti elita da sopstvene privilegije

transgeneracijski sačuvaju, s druge strane (opširnije videti u: Lazić, 2011; Pešić, 2016). Podrška novom tipu odnosa raste i kod populacije tokom perioda konsolidacije kapitalizma (odnosno dolazi do vrednosno-ideološke konvergencije kao posledice hegemonog delovanja vladajućih elita i uspostavljanja stabilnije legitimacijske osnove novog tipa društvenih odnosa) da bi, sa finansijskom krizom praćenom krizom neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije, neka legitimacijska uporišta nastavila da jačaju (kod svih društvenih grupa), dok su druga slabila. Ovo je naročito izraženo kod elitnih grupa, kod kojih slabi podrška odsustvu državnog intervencionizma u ekonomiji (upravo onoj komponenti koja predstavlja ključni element neoliberalne ideologije) u situaciji kada je njihova tržišna/politička pozicija u značajnoj meri određena uspehom politika državnog intervencionizma u privredi (tokom svetske ekonomske krize). Rezultati takođe ukazuju na to da su date promene u vrednosno-ideološkim orijentacijama pre svega konjunktornog karaktera (odnosno da se menjaju shodno promenama u dominantnom načinu kapitalističke regulacije), te da one nikako ne podrazumevaju potpun otklon od ključnih legitimacijskih uporišta sistema (iako je evidentna potraga za novim legitimacijskim elementima).

Literatura

- Antonić, Slobodan. 1993. *Srbija između populizma i demokratije; politički procesi u Srbiji 1990–1993*. Beograd: Institut za političke studije.
- Antonić, Slobodan. 2009. *Elita, građanstvo i slaba država*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bartels, Larry. 2008. *Unequal Democracy*. New York: Russell Sage Foundation.
- Best, Heinrich and John Higley. 2010. Introduction: Democratic Elitism Reappraised, in: Best, Heinrich and John Higley (eds.). *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Leiden/Boston: Brill.
- BiEPAG. 2017. *The Crisis of Democracy in the Western Balkans. Authoritarianism and EU Stabilitocracy*. Graz: Center for Southeast European Studies.
- Borchert, Jens. 2010. “They Ain’t Making Elites Like They Used To”: The Never Ending Trouble with Democratic Elitism. In: Best, Heinrich and John Higley (eds.). *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Leiden/Boston: Brill.
- Castells, Manuel. 2000. *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell.
- Dahl, Robert. 1989. *Democracy and its critics*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Domhoff, William. 1967. *Who Rules America?* Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Domhoff, William. 1983. *Who Rules America Now?* New York: Simon and Schuster.

- Domhoff, William. 2017. *Studying the Power Elite: Fifty Years of Who Rules America*. Abingdon: Routledge.
- Etzioni-Halevy, 1990. The Relative Autonomy of Elites: The Absorption of Protest and Social Progress in Western Democracies, in: Alexander, Jeffrey and Piotr Sztompka, (eds). *Rethinking Progress*. Boston: Unwin Hyman, pp. 202–225.
- Gaxie, Daniel. 2017. Democracy and Elites, *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 8, Special Issue, pp. 17–38.
- Gilens, Martin and Benjamin Page. 2014. Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens. *Perspectives on Politics*, Vol. 12, No. 3, pp. 564–581.
- Haas, Peter. 1992. Introduction: Epistemic communities and international policy coordination. *International Organization*, Vol. 46, No. 1, pp. 1–35.
- Hafner Fink, Mitja. 2012. Political Participation, Democratisation and Citizens' Values in Europe. *Teorija in praksa*, Vol. 49, No. 3, pp. 545–565.
- Harvi, Dejvid. 2012. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediteran.
- Holcombe, Randall. 2015. Political Capitalism, *Cato Journal*, Vol. 35, No. 1, pp. 41–66.
- Kauppi, Niilo and Mikael Rask Madsen. 2013. *Transnational power elites: The new professionals of governance, law and security*. Abingdon: Routledge.
- Krastev, Ivan. 2004. *U potrazi za odgovornom vladom: izgradnja države i ekonomski rast na Balkanu*. Beograd: Fond za političku izuzetnost.
- Lane, Daniel. 2017. The De-coupling of National Economic Elites from Political Elites: Russia and the UK Compared. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 8, Special Issue, pp. 221–252.
- Lazić, Mladen i Jelena Pešić. 2012. *Making and Unmaking State-centered Capitalism in Serbia*. Belgrade: ISI FF & Čigoja.
- Lazić, Mladen i Jelena Pešić. 2013. Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija pripadnika osnovnih klasa u Srbiji. U: Lazić, Mladen i Cvejić Slobodan (ur.): *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja štampa.
- Lazić, Mladen i Jelena Pešić. 2017. Making a New Consensual Elite in Serbia, *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 8, Special Issue, pp. 195–220.
- Lazić, Mladen i Slobodan Cvejić. 2004. Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije. U: Milić, Anđelka (ur.), *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Lazić, Mladen. 1987. *U susret zatvorenom društvu*. Zagreb: Naprijed.
- Lazić, Mladen. 1994. *Sistem i slom*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, Mladen. 2000. The Adaptive Reconstruction of Elites. In: Higley, John (ed.). *Elites After State Socialism: theories and analysis*. Lanham: Rowman & Littlefield.

- Lazić, Mladen. 2011. *Čekajući kapitalizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Lenger, Alexander, Schneickert, Christian and Florian Schumacher. 2010. Globalized National Elites. *Transcience Journal*, Vol. 1, No. 2, pp. 85–100.
- Madsen, Mikael Rask and Mikkel Jarle Christensen. 2016. Global Actors: Networks, Elites, and Institutions, in: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Mann, Michael. 1993. *The Sources of Social Power. Vol. II*. London: Cambridge University Press.
- Merkel, Wolfgang. 2014. Is capitalism compatible with democracy? *Comparative Governance and Politics*, Vol. 8, No. 2, pp. 109–128.
- Mills, Wright. 1964. *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.
- Mintz, Beth. 1975. The President's Cabinet, 1897–1972: A contribution to the Power Structure Debate. *Critical Sociology*, Vol. 5, No. 3, pp. 131–148.
- Pešić, Jelena i Slobodan Cvejić. 2016. Social reproduction through informal sphere: the structure and the system of clientelism in Serbia. In: Cvejić, Slobodan (ed.). *Informal power networks, political patronage and clientelism in Serbia and Kosovo*. Belgrade: SeConS.
- Pešić, Jelena. 2016. *Vrednosne orijentacije u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske*. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Pešić, Jelena. 2017. Ekonomski liberalizam u društvima Srbije i Hrvatske tokom perioda postsocijalističke transformacije: uporedna empirijska analiza. *Sociološki pregled*, Vol. 51, No. 1, pp. 29–58.
- Poleti, Dunja, Lazić, Selena i Jelisaveta Vukelić. 2016. Delatni potencijal političke elite. U: Lazić, Mladen (ur.). *Politička elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka*. Beograd: ISI i Čigoja.
- Sassen, Saskia. 2006. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton: Princeton University Press.
- Sklair, Leslie. 2001. *The transnational capitalist class*. Oxford: Blackwell.
- Stanojević, Dragan, Babović, Marija i Dragana Gundogan, 2009. Actors, Resources and Mechanisms of Clientelism in Serbia. In: Cvejić, Slobodan (ed.), *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia*. Belgrade: SeConS.
- Tomšić, Matevž. 2017. Decline of Elite Consensus and Destabilization of Political Space in East-Central Europe. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 8, Special Issue, pp. 151–170.
- Uvalić, Milica. 2010. *Serbia's Transition: Towards Better Future*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Vujović, Sreten. 1995. Changes in Living Standard and Way of Life among Social Strata. In: Lazić, Mladen (ed.). *Society in Crisis*. Belgrade: Filip Višnjić.
- Zec, Miodrag i Boško Živković. 1997. *Tranzicija realnog i finansijskog sektora*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.

CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURAL AND VALUE- IDEOLOGICAL DIVERGENCE OF THE POPULATION AND ELITES IN THE CONTEXT OF GLOBAL RISE AND THE CRISIS OF NEOLIBERALISM: THE CASE OF SERBIA

Jelena Pešić

University of Belgrade – Faculty of Philosophy

Abstract: The global rise of the neo-liberal form of capitalist regulation, global markets and supra-national political and security institutions marked the (temporary?) end of the interest embeddedness of political elites in national contexts, with parliamentary elites rapidly losing their power that goes to the hands of representatives of the executive power (Lane, 2014: 111). In addition, with the expansion of multinational companies, economic elites are rapidly starting to be constituted on dual bases: on the one hand, they are comprised of representatives of local large-scale capital, while, on the other hand, of the representatives of multinational (foreign) capital. Drawing on the old Polanyi's thesis that neoliberalism has the effect of imposing market benchmarks and values not only on economic but also on political and social organization, David Lane argues that hegemonic local (political and economic) elites are increasingly being shaped and reproduced according to the interests and values of the global capitalist system, that is, to a lesser degree, they represent the interests and share the structural-ideological characteristics of the local populations. Lane called this process a de-coupling of the elite and the population, striving to point out some of its characteristics on the example of the United Kingdom (2014). On the basis of the data obtained through quantitative empirical research of the population, representatives of the economic and political elites in Serbia (2012–2015), as well as data obtained in previous studies of elites and populations (1989, 2003), we will try to test this hypothesis by comparing the relationship between the following elements in three time points: 1. structural characteristics: a) the material position of the elite and the population, b) the level of education, and c) class origin; and 2. value-ideological characteristics: the degree of acceptance along of the values of economic and political liberalism.

Key words: neoliberalism, divergence, elites, population

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
316.323.6(497.11)(082)

SRBIJA u uslovima globalne krize neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije / urednice Jelena Pešić, Anđelka Mirkov, Vera Backović. – Beograd : Univerzitet, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja, 2018 (Beograd : Službeni glasnik). – 263 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

“Zbornik radova ... nastao je kao proizvod dve inicijative – naučnog skupa pod nazivom Globalna kriza neoliberalnog oblika kapitalističke regulacije i lokalne posledice: slučaj Srbije, organizovanog od strane Instituta za sociološka istraživanja ... u novembru 2017. godine (u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri, evid. br. 179035), i podrške koju je projekat PERFORM – Performing and Responsive Social Sciences pružio timu koji sprovodi Evropsko društveno istraživanje (European Social Survey – ESS) u Srbiji.” --> Umesto uvoda. – Tiraž 200. – Str. 7–10: Umesto uvoda / Jelena Pešić ... [et al.]. – Bibliografija uz svaki rad. – Summaries.

ISBN 978-86-6427-100-4

a) Неолиберални капитализам – Србија – Зборници
COBISS.SR-ID 266500364

ISBN 978-86-6427-100-4

9 788664 271004